

ŠVIETIMO STUDIJŲ SAŪVINIS

2

Istorinė
sąmonė
ir
istorijos
didaktika

VILNIUS
1997

Išleista
Atviros Lietuvos fondo
lėšomis

© A. Poviliūnas, sudarymas, įvadinis straipsnis, 1997

© Z. Norkus, 1997

© J. Rüsen, 1987, 1993, 1994

© V. Poviliūnienė, vertimas į lietuvių k., 1997

© A. Bumblauskas, 1997

© I. Šutinienė, 1997

© Leidykla „Solertija“, 1997

ISSN 1392-2912

ISBN 9986-689-10-4

Turinys

A. POVILIŪNAS

NAUJŲ ISTORIJOS DIDAKTIKOS
METMENŲ IEŠKANT (5)

Z. NORKUS

TRUMPAI APIE J. RŪSENĄ (12)

J. RŪSENAS

ISTORIJOS DIDAKTIKA VAKARŲ VOKIETIJOJE:
NAUJI ISTORIJOS TYRINĖJIMAI
SAVIŽINOS LINK (14)

J. RŪSENAS

PASAKOJAMOSIOS GALIOS RAIDĄ,
MOKANTIS ISTORIJOS.
MORALINĖS SĄMONĖS
ONTOGENEZĖS HIPOTEZĖ (28)

J. RŪSENAS

PATIRTIS, AIŠKINIMAS, ORIENTACIJA:
TRYIS ISTORIJOS MOKYMO SI MATMENYS (48)

A. BUMBLAUSKAS

AKADEMINĖS ISTORIJOS IR ISTORIJOS
DIDAKTIKOS SANKIRTA (56)

I. ŠUTINIENĖ

TAUTOS ISTORIJOS MITAI LIETUVOS GYVENTOJŲ
SĄMONĖJE (66)

Istorijos didaktika Vakarų Vokietijoje: nauji istorijos tyrinėjimai savižinos link

Jõrnas Rõsenas

I

Apie tai, kas yra istorijos didaktika, kokia jos reikšmė ir kokią vietą ji užima tarp humanitarinių mokslų, susiklostė tokia standartinė nuomonė: istorijos didaktika yra formalizuotas požiūris į istorijos mokymą pagrindinėse ir vidurinėse mokyklose. svarbus profesionaliems istorikams, kad jie galėtų tapti šių mokyklų istorijos mokytojais. Tai disciplina, užimanti tarpinę padėtį tarp istorijos kaip akademinės disciplinos ir istorijos mokymo mokykloje. Taigi ji iš esmės neturi nieko bendra su istorikų veikla jų pačių disciplinoje. Ji yra būdas perkelti istorijos žinias iš mokslinių tyrinėjimų sklidinų indų į tuščias mokinių galvas.

Ši nuomonė yra visiškai klaidinga. Apeinamos tikrosios problemos, susijusios su istorijos mokymusi ir mokymu bei su istorijos didaktikos ir istorijos tyrinėjimo santykiu. Maža to, ideologiškai susiaurinamas istoriko požiūris į savo veiklą ir į savo dalyko principus. Čia ketinu sutelkti dėmesį į istorijos didaktiką Vakarų Vokietijoje, tačiau mano pastabos neapsiribos istorijos ir pedagogikos pasidalijimu vienoje Vakarų Europos šalyje. Aš kaip tik norėčiau, naudodamasis Vakarų Vokietijos pavyzdžiu, iškelti platesnes problemas -- kaip yra mąstoma apie istoriją, kokie istorijos šaltiniai žmogaus prigimtyje, kuo ji reikšminga žmogaus gyvenime.

Jas turėtų nagrinėti tinkama istorijos didaktika ir tada ji galėtų tapti sudėtinė ir reikšminga istorijos tyrinėjimų dalimi¹.

Žinančiųjų istorijos dalyko istoriją, o ypač tai, kaip ji tapo profesionalia mokslinė veikla, neturėtų stebinti, kad didaktikos reikšmė istorijos rašymui ir supratimui gali būti didžiulė. Prieš pradėdami savo veiklą traktuoti kaip vien metodologinį tyrinėjimą ir kai dar nemanė esą „mokslininkai“, istorikai istorijos komponavimo taisykles ir principus laikė mokymo ir mokymosi problemomis. Mokymas ir mokymasis buvo suprantami plačiausiaja prasme, kaip vien tik mokykla neapsiribojantys pamatiniai žmogiškosios kultūros procesai ir reiškiniai. Garsusis posakis „historia vitae magistra“ (istorija yra gyvenimo mokytoja), kuriuo nuo antikos laikų iki paskutiniųjų aštuoniolikto amžiaus dešimtmečių būdavo nusakoma vakarietiškosios historiografijos paskirtis, rodo, kad istorijos rašymą daugiau lėmė moralinės ir praktinės gyvenimo problemos, o ne teorinės ir empirinės. Netgi ir Švicėiamajame amžiuje, kai ėmė ryškėti naujoviškos mokslinio tyrinėjimo ir diskurso formos, profesionalūs istorikai vis tebesvarstė didaktinius istorijos rašymo principus, laikydami juos savo veiklos pagrindu.

Tačiau istorija vis labiau profesionalėjo, ji tapo institucija, ir dėl to istorijos didaktikos reikšmė arba buvo pamiršta, arba ją imta menkinti. Devyniolikto amžiuje, apibrėždami savo dalyką, istorikai ėmė išleisti iš akių vieną svarbų principą, būtent, kad istorija atsiranda iš socialinės reikmės orientuoti gyvenimą tam tikrame apibrėžtame laiko sraute. Istorijos supratimą iš esmės lemia pagrindiniai žmogaus interesai; ji yra skirta auditorijai ir vaidina svarbų vaidmenį istoriko visuomenės politinėje kultūroje. Devyniolikto amžiaus istorikai stengėsi paversti istoriją mokslu, pamiršdami auditoriją arba manydami, kad ją sudaro tik nedidelė išsimokslusių, panašiai mąstančių profesionalų grupė. Istorijos didaktika dau-

¹ Plačiau apie tai žr.: *Handbuch der Geschichtsdidaktik* [3 leid.], ed. Bergmann K., Kuhn A., Rösen J., Schneider G., Düsseldorf, 1985; *Geschichtsdidaktik: Theorie für die Praxis*, ed. Bergmann K., Rösen J., Düsseldorf, 1978; *Geschichtsdidaktische Positionen: Bestandsaufnahme und Neuorientierung*, ed. Süßmuth H., Paderborn, 1980; *Geschichtsdidaktik, Geschichtswissenschaft, Gesellschaft*, ed. Behre G., Norborg I.-A., Stockholm, 1985; *Geschichte: Nutzen und Nachteil für das Leben*, ed. Becher U. A. J., Bergmann K., Düsseldorf, 1986; Weymar E. *Geschichtswissenschaft und Theorie: Ein Literaturbericht*, Stuttgart, 1979; Weymar E. *Dimensionen der Geschichtswissenschaft: Geschichtsforschung – Theorie der Geschichtswissenschaft – Didaktik der Geschichte. – Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*, Stuttgart, 1982, S. 1–11, 65–78, 129–153.

giau nebebuvo istorikų apmąstymų apie savo profesiją ašis. Jos vietą užėmė istorijos tyrinėjimų metodika. Istorijos sumokslinimas („scientizacija“) pareikalavo sąmoningai siaurinti perspektyvą, apriboti istorijos paskirtį ir tikslą². Istorijos sumokslėjimas iš racionalaus istorijos apmąstymo akipločio pašalino tuos istorinės minties matmenis, kurie neatskiriamai siejasi su praktiniu gyvenimu. Žvelgiant šiuo požiūriu, būtų galima pasakyti, kad mokslinė istorija, nors ir siekdama būti racionali, atvedė į tai, ką aš linkęs vadinti istorijos „nuracionalėjimu“.

Šis procesas gali ir turėtų pasikeisti – toks mano svarbiausias teiginys; tą pačią kryptį rodo ir dabartinė istorijos didaktikos Vakarų Vokietijoje raida. Pastarojo meto istorijos didaktikos raidą galima apibūdinti kaip atgaunamą prarastą istorinę savižiną. Istorijos didaktika, kuri iš pradžių buvo aiškinama kaip profesionalios istorijos pritaikymas, pasiekė akademinės disciplinos statusą ir vėl, – bet kitaip ir itin racionaliai moksliskai, – gali padėti geriau suprasti istoriją.

Iš pradžių istorijos didaktiką Vokietijoje, kaip ir kitur, reguliavo istorijos mokytojų rengimo praktikos reikmės. Rengta dviem lygiais. Vienas buvo grynai pragmatiškas, susijęs su istorijos mokymo metodais. Antrasis teorinis koncentravosi į istorijos mokymosi ir mokymo sąlygas bei pagrindinius tikslus. Pirmuoju lygiu istorijos didaktika buvo ir yra pirmiausia susijusi su pedagogika: jos mokoma ir mokomasi veikiant. Mes tai vadiname istorijos mokymo metodika (*Methodik des Geschichtsunterrichts*). Antruoju lygiu nagrinėjamas istorijos didaktikos santykis su tomis disciplinomis, kurios yra susijusios su mokymo ir mokymosi reiškiniais, pavyzdžiui, su socialiniais mokslais, tyrinėjančiais mokymo ir mokymosi socialines sąlygas, su pedagogika, tyrinėjančia mokymo tikslus, formas ir procesus, ir, žinoma, su istorijos studijomis, nagrinėjančiomis istoriją kaip mokomąjį dalyką. Šiuo lygiu kalbama apie istorijos mokymo didaktiką (*Didaktik des Geschichtsunterrichts*). Mano nuomone, antrasis lygis turėtų būti svarbesnis už pirmąjį. Istorijos mokymo didaktika nustato istorijos mokymo tikslus ir formas tam tikrame politiniame, socialiniame, kul-

² Pandel H.-J. Historiker als Didaktiker: Geschichtsdidaktisches Denken in der deutschen Geschichtswissenschaft vom ausgehenden 18. bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. – *Gesellschaft, Staat, Geschichtsunterricht: Beiträge zu einer Geschichte des Geschichtsdidaktik und des Geschichtsunterrichts von 1500 bis 1980*, ed. Bergmann K., Schneider G., Düsseldorf, 1982; *Von der Aufklärung zum Historizismus: Zum Strukturwandel des historischen Denkens*, ed. Blanke H. W., Rösen J., Paderborn, 1984.

tūriniame ir instituciniame kontekste, o istorijos mokymo metodika – praktinius būdus, kuriais tų tikslų turi būti siekiama.

Iki 7-ojo dešimtmečio istorijos didaktika Vakarų Vokietijoje buvo laikoma *geisteswissenschaftliche Pädagogik* – tai sunkiai išverčiamas terminas. Aš būčiau linkęs jį versti pedagogine hermeneutika arba hermeneutine pedagogika, turint mintyje, kad tai humanitarinis mokslas. Geriausiai žinomas šios didaktikos sampratos atstovas yra Erichas Wenigeris³. Jo požiūriu, mokant istorijos, ją galima apibrėžti kaip procesą, o jį analizuoti hermeneutinio istorizmo teorinėmis ir metodinėmis priemonėmis. Mokytojas turi suprasti mokymą, kaip istorikas turi suprasti istoriją, t.y. hermeneutiškai, kaip tam tikrą tekstą, sąmoningomis žmonių pastangomis atsiradusį ir turintį prasmę, kurią iššifravus galima atskleisti paties skaitytojo intencijas bei teksto ir skaitytojo sąveikos galimybes. Šios hermeneutinės istorinės sampratos prielaida yra tai, kad protas konstruoja istoriją, kurią istorikas kaip aktyvus aiškintojas gali „permąstyti“ arba perimti ir kuri turi įtakos istorinėms sprendžiamoms problemoms ir aiškinimams. Empirinių žinių apie praeitį įgijimas turėtų padėti suprasti veikiančiąsias dabarties jėgas. Tas supratimas leistų tiems, kurie įgyja istorijos žinių, apčiuopti pagrindinę istorijos raidos kryptį ir priderinti prie jos savo politinį gyvenimą.

Ir istorijos didaktika, ir istorijos mokslas laikėsi tos pačios istorinės pozicijos. Remtasi ta pačia mintimi apie istorijos raidos „mokomuosius veiksnius“ (*Bildungskräfte*). Tačiau formaliai tarp istorijos ir istorijos didaktikos buvo išlikęs griežtas darbo pasidalijimas. Istorijos tyrinėjimai ir toliau ribojosi grynai akademinio arba „mokslinio“ savęs supratimo modeliu. Problemos dėl istorijos tyrimo ir tyrėjo patirties pasaulio (*Lebenswelt*) tarpusavio santykio, taip pat liečiančios istorijos mokymą, buvo perduotos už istorijos esančiai disciplinai; vadinasi, formali istorija tiesiogiai nesiėmė istorijos mokymo dalykų. Istorikai manė, kad jų discipliną įteisina jau vien jos egzistavimas. 6-ajame dešimtmetyje tai labai aiškiai suformulavo Alfredas Heussas, pareiškęs: „Istorija, kaip akademinė disciplina, yra toks reiškinys, kuris save įteisina jau vien tuo, kad yra“. Jis palygino istorijos studijas ir jų duodamas žinias su lapus skleidžiančiu medžiu. „Medis gyvuoja tol, kol turi lapų, o gyvuoti ir turėti lapų yra jo

³ Pagrindiniai darbai: Weniger E. *Die Grundlagen des Geschichtsunterrichts: Untersuchungen zur geisteswissenschaftlichen Didaktik*, Leipzig-Berlin, 1926; Weniger E. *Neue Wege im Geschichtsunterricht* [1949], Frankfurt, 1969.

lemtis“⁴. Heussas aiškiai atsisakė priskirti istorijai bet kokią praktinę reikšmę arba realią funkciją tose kultūros srityse, kur istorija gali padėti rasti bendrą tapatumą ir gyvenimo kryptį. Priešingai, jis manė, kad istorijos tyrinėjimų metodika panaikinanti praktinę istorijos funkciją.

Istorijos didaktika tuo laikotarpiu skatino tokį pažiūrų ribotumą. Manoma, kad istorijos žinios kyla vien iš profesionalių istorikų vidinio diskursyvizmo. Istorijos didaktikos uždavinys buvo perduoti šias žinias, pačiai neprisidedant prie to diskurso formavimo. Ši santūrų atsisakymą dalyvauti tiriant istoriją, istorijos didaktika kompensuodavo paversdama šių tyrimų rezultatus apibendrintais filosofiniais teiginiais. Šias filosofines kategorijas ji laikė svarbiausiais elementais, formuojančiais gyvenimo orientaciją. Taigi buvo manoma, kad šios kategorijos mokymui svarbiausios. Vis dėlto, nepaisant abstrakčių komponentų, istorijos mokymo programą sudarė ne kas kita, kaip supaprastinta tipiškų istorijos tyrinėjimų santrauka. Taigi geriausiu atveju istorijos didaktika parūpindavo pamatinių teiginių istorijos žinių edukacinei funkcijai ir istorijos mokymo mokykloje tikslams. Bet būta ir slaptosios didaktikos, paprasčiausiai atkuriančios istorijos tyrinėjimus. Taip ji iš tyrinėjimo aukštybių nusileisdavo žemyn į klases (tai vadinama kopijuojančiąja, arba atkuriančiąja, didaktika).

7-ajame ir 8-ajame dešimtmetyje viskas pasikeitė⁵. Mokslininkų arogancija, esą istorijos tyrinėjimus įteisinaš jau vien jų egzistavimas, nebegalėjo nieko įtikinti; naujoji mokslininkų karta iš esmės kritikavo tradicinę istorijos tyrinėjimų sampratą ir skelbė naują, kurią buvo pajėgi įgyvendinti. Jie suprato istoriją kaip socialinį mokslą, glaudžiai susijusį su kitais socialiniais mokslais⁶. Jie iškėlė reikšmingų klausimų apie istorinio

⁴ Heuss A. *Verlust der Geschichte*, Göttingen, 1959, S. 44.

⁵ Plačiau apie istorijos tyrinėjimus Vakarų Vokietijoje žr.: Wehler H.-U. *Geschichtswissenschaft heute. – Stichworte zur geistigen Situation der Zeit*, ed. Habermas J., Frankfurt, 1979, 11, S. 709–753; Heydemann G. *Geschichtswissenschaft im geteilten Deutschland: Entwicklungsgeschichte, Organisationsstruktur, Funktion, Theorie- und Methodenprobleme in der Bundesrepublik Deutschland und der DDR*, Frankfurt, 1980; Iggers G. G. *New Directions in European Historiography*, Middletown, Ct., 1984, chap. 3; Rösen J. *Theory of History in the Development of West German Historical Studies: A Reconstruction and Outlook. – German Studies Review* 7, 1984, pp. 11–26; Fletcher R. *Recent Developments in West German Historiography: The Bielefeld School and Its Critics. – German Studies Review* 7, 1984, pp. 451–480.

⁶ Wehler H.-U. *Historische Sozialwissenschaft*, Frankfurt, 1977; Wehler H.-U. *Historische Sozialwissenschaft und Geschichtsschreibung: Studien zu Aufgaben und Traditionen deutscher Geschichtswissenschaft*, Göttingen, 1980; Kocka J. *Sozialgeschichte: Begriff-Entwicklung-Probleme*, Göttingen, 1986.

pažinimo svarbiausius tikslus ir apie istorijos tyrinėjimų politinę funkciją. Naujasis apibrėžimas tebuvo dalis anuo laiku Vokietijoje vykusio didžiulio kultūrinio persiorientavimo. Vadinasi, ir mokyklose buvo jaučiamas lygiai toks pat reikšmingas persiorientavimas istorijos atžvilgiu, sukėlęs istorijos mokymo mokykloje teisėtumo krizę. Vis labiau, o ypač sustiprėjus užsipuolimams prieš istorizmą, imta abejoti prielaida, jog istorija yra būtina pagrindiniam ir viduriniam mokymui. Į mokyklas buvo įvestos naujos politinio švietimo formos kartu su atitinkamu nauju turiniu.

Istorijos didaktikoje taip pat įvyko pokyčių, kurie rodė visuotinį kultūrinį persiorientavimą bei švietimo sistemos poslinkius. Jos hermeneutinė samprata iš esmės pakito ir transformavosi į naują samprotavimo būdą. Įvyko vadinamasis posūkis mokymo programos teorijos link⁷. Istorijos mokymas liovėsi buvęs paprastu profesionalaus mokslo ir vertybių perteikimu per pamoką. Keliamas klausimas, ar tos žinios ir joms atstovaujama minties forma tenkina išankstinius ir viršdisciplininius mokymo kriterijus⁸. Istorikams buvo mestas iššūkis – įteisinti istorijos vaidmenį kultūriname gyvenime ir švietime⁹. Atsakydami į šį iššūkį, jie išplėtė istorinės savirefleksijos ir savęs supratimo užmojų. Istorikai pradėjo atsižvelgti į tuos istorinio tyrinėjimo aspektus, kur poreikiai, interesai ir funkcijos pasirodo kaip istorinį mąstymą lemiantys veiksniai¹⁰. Paprasčiau pasakius, tai, kas įvyko istorijos tyrinėjimuose Vakarų Vokietijoje, būtų galima pavadinti paradigmos permaina¹¹.

Ta permaina sutapo su neatidėliotina būtinybe besirūpinantiems mokymo klausimais istorikams save parodyti ir įteisinti. Abu šie dalykai padėjo susiformuoti naujam istorijos sąjūdžiui, kuriam būdingas apsisprendimas giliau ir plačiau apmąstyti istorijos tyrinėjimo ir jo sąsajų su praktiniu gyvenimu apskritai, o ypač su edukacija, pagrindus. Kaip tik tuo metu labai plėtėsi universitetų sistema, dėl to atsirado pakankamai geros

⁷ Plg. Kuhn A. *Geschichtsdidaktik und Curriculumentwicklung. – Handbuch der Geschichtsdidaktik*, S. 339–348.

⁸ Dažnai aptariamas pavyzdys: Kuhn A. *Einführung in die Didaktik der Geschichte*, Munich, 1977.

⁹ Plg. Sywottek A. *Geschichtswissenschaft in der Legitimationskrise: Ein Überblick über Diskussion um Theorie und Didaktik der Geschichte in der Bundesrepublik Deutschland 1969–1973*, Bonn, 1974.

¹⁰ Rösen J. *Für eine erneuerte Historik: Studien zur Theorie der Geschichtswissenschaft*, Stuttgart, 1976.

¹¹ Rösen J. *Grundlagenreflexion und Paradigma-Wechsel in der westdeutschen Geschichtswissenschaft. – Geschichtsdidaktik* 11, 1986, S. 388–405.

sąlygos, skatinančios kurti naujas mokymo sampratas ir jas įgyvendinti. Taigi atsirado galimybių mokslininkams ir mokytojams, norintiems laikytis šios pakraipos ir ją realizuoti tiriant, mokantis ir mokant.

Ši naują istorijos tyrinėjimo ir istorijos didaktikos judėjimą paženklino dviejų naujų žurnalų „*Geschichte und Gesellschaft*“ ir „*Geschichtsdidaktik*“ įsteigimas. Pirmasis buvo pradėtas leisti 1975 m. ir išreiškė naują istorijos tyrinėjimų sampratą. Pratarmėje, nusakydami jo tikslus, leidėjai numatė dvejopą požiūrį. Pirma, reikėtų sutelkti dėmesį į naujus teorinius ir metodologinius požiūrius ir stengtis nustatyti glaudžius ryšius tarp istorijos ir kitų socialinių mokslų. Antra, turėtų būti pabrėžiamos mokslinio istorijos tyrinėjimo ir socialinės praktikos sąsajos. Leidėjams atrodė, jog tai yra būtina, nes „istorijos tyrinėjimams esminę įtaką daro dabartiniai interesai, taip pat istorijos proceso ir sprendimų analizė. Istorijos tyrinėjimams tiesiogiai arba netiesiogiai daro įtaką tuo metu esanti visuomeninė sąmonė ir praktika“¹². Metais vėliau įsisteigęs „*Geschichtsdidaktik*“ atstovauja naujam požiūriui į istorijos įtaką mokymui ir praktiniam gyvenimui. Klausas Bergmannas, vienas iš jo leidėjų, programiniame straipsnyje istorijos didaktiką apibrėžė taip: „Tai disciplina, kuri įvertina istorijos – visokios istorijos ir visų ją sudarančių dėmenų – svarbą ją suvokiančiam ir apmąstančiam subjektui“¹³. Emancipacija ir asmens tapatumas, jo nuomone, laikytinos dviem pagrindinėmis didaktinio apmąstymo idėjomis.

Šiuo nauju požiūriu į istorijos reikšmę praktiniame gyvenime istorijos didaktika įsitvirtino kaip speciali disciplina, kelianti savo problemas, turinti savų teorinių sampratų ir metodų. 8-ajame dešimtmetyje tas sąjūdis buvo susijęs su mokymo programos keitimo poreikiu. Taigi neberekėjo svarstyti, ar istorijos didaktika priskirtina istorijai, ar pedagogikai. Kol atrodė suprantama, kad istorijos mokymo pagrindiniai tikslai apibrėžiami ir aiškinami anapus istorijos tyrinėjimų, istorijos didaktika vis dar buvo tarsi bendrosios didaktikos papildymas: ji vis dar buvo suprantama kaip pedagogikos disciplina. Padėtį sunkino tradicinis ribotumas daugelio profesionalių istorikų, kurie iš istorijos apmąstymų eliminavo visus svarstymus apie istorijos praktinę funkciją. Dėl tokios nuostatos buvo arčiau pedagogikos pastūmėta istorijos didaktika. Atsivėrė plyšys tarp jos ir įprastų istorijos tyrinėjimų. Rezultatai sukėlė problemų. Buvo ža-

¹² *Geschichte und Gesellschaft* 1, 1976, S. 7.

¹³ *Geschichtsdidaktik* 1, 1976, S. 8.

vimasi mokymo programos reformomis ir linkstama nepakankamai vertinti istorijos, kaip mokymosi srities, ypatingą pobūdį. Istorija galėjo tapti įrankiu neistoriniams mokymo ir mokymosi tikslams. Pasidarė nebeaišku, kuo reikšminga istorija visiems socialiniams mokslams ir politiniam mokymui. Taigi istoriją nesunkiai būtų galėjusios pakeisti kitos politinio ir socialinio mokymo šakos.

Tie, kurie priešinosi polinkiu paversti istoriją įrankiu, pabrėžė istorinio mąstymo ir aiškinimo ypatingumą bei savitumą ir ieškojo būdų, kaip jį atskirti nuo kitų socialinių mokslų mąstymo būdų. Tas judėjimas istorijos didaktiką labai priartino prie tam tikros istorinės savirefleksijos, kurią aš vadinčiau istorika (*Historik*), – tai terminas, nurodantis šių apmąstymų panašumą su tais klausimais, kuriuos kėlė Gustave Droysenas savo garsiajame „*Lectures on Encyclopedia and Methodology of History*“ (1857)¹⁴. Šios rūšies teorija suklestėjo 8-ajame dešimtmetyje¹⁵. Ji ėjo pavymui istorijos persitvarkymo iš hermeneutinio ir istoristinio dalyko į istorinį socialinį mokslą¹⁶. Iš šios naujos istorijos sampratos istorijos didaktika sėmėsi argumentų, padedančių atskleisti specifinę ir ypatingą istorinio mąstymo ir aiškinimo prigimtį. Ši kadaise suformuluota istorijos idėja tapo mokymosi ir mokymo priemone ir tikslu. Taigi esminis istorinio mąstymo savitumas iškėlė praktinę naujos istorijos mokymo programos sukūrimo problemą. Istorijos didaktika sujungė praktinius klausimus apie mokymą ir mokymąsi mokykloje su istorinės sąmonės procesų ir funkcijų teoriniu žinojimu.

Laikantis šios orientacijos, istorijos didaktikos perspektyvos labai išsiplėtė, peržengdamos vien tik susijusių su istorijos mokymosi ir mokymo mokykloje problemų svarstymus. Dabar istorijos didaktika analizuoja visas istorinio žinojimo ir mąstymo kasdieniame ir praktiniame gyvenime

¹⁴ Droysen J. G. *Historik*, ed. Leyh P., Stuttgart, 1977. (Jo *Grundriss der Historik* angliškąs vertimas: *Outline of the Principles of History* [1883], New York, 1967.)

¹⁵ Žr. seriją: *Theorie der Geschichte: Beiträge zur Historik*, vol. 1: *Objektivität und Parteilichkeit in der Geschichte*, ed. Koselleck R., Mommsen W. J., Rüsen J., Munich, 1979; vol. 2: *Historische Prozesse*, ed. Faber K.-G., Meier C., Munich, 1978; vol. 3: *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, ed. Kocka J., Nipperdey T., Munich, 1979; vol. 4: *Formen der Geschichtsschreibung*, ed. Koselleck R., Lutz H., Rüsen J., Munich, 1982; vol. 5: *Historische Methode*, ed. Meier C., Rüsen J., Munich, 1987.

¹⁶ Sistemiską požiūrį į šiuos svarbiausius veiksnius galima rasti: Rüsen J. *Historische Vernunft. Grundzüge einer Historik I: Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft*, Göttingen, 1983; Rüsen J. *Rekonstruktion der Vergangenheit. Grundzüge einer Historik II: Die Prinzipien der historischen Forschung*, Göttingen, 1986.

formas bei funkcijas. Tyrinėjama istorijos reikšmė visuomenės nuomonei ir jos pristatymas visuomenės informavimo priemonėse; nagrinėjama vizualinio istorinio eksponavimo muziejuose galimybės ir trūkumai, ieškoma kitų sričių, kuriose galėtų dirbti platesnio akiračio istorikai.

Istorikai dar tik pradėjo analizuoti šias netradicines veiklos sritis. Vadinas, nebūta aiškaus ir išbaigto sumanymo, kokia disciplina laikyti istorijos didaktiką. Tačiau bendriausieji tokio sumanymo metmenys buvo suformuluoti – taip buvo atsiliepta į dabartinėms istorijos studijoms Vokietijoje mestą iššūkį, susijusį su tuo, kad Vokietijos mokyklos sistemoje istorijos mokytojams nepaprastai trūksta vietų. Šiuo atžvilgiu būtų galima pasakyti, kad istorijos tyrinėjimuose akcentas perkeliamas nuo mokymo ir mokymosi siaurąja prasme ant daug plačiau, bet ne taip aiškiai nusakomo tikslo. Kol kas neaišku, ar visuomenės gyvenimo išryškinimas istorijos didaktikoje susilauks palankaus atgarsio. Bet turėtų būti aišku, kad jei visuomenė negali be tarpininko perimti itin specializuotos profesionalios istorijos disciplinos rezultatų, vadinas, reikia pasirėngusių, galinčių ir norinčių būti tuo tarpininku žmonių. Turėtų būti savaimė suprantama, kad įprastų profesionalių istorikų įgūdžių tam padaryti nepakanka.

II

Nūnai Vakarų Vokietijoje svarstomi keturi istorijos didaktikos svarbiausi klausimai. Jie susiję su mokymo metodika, istorijos funkcija ir vaidmeniu visuomenės gyvenime, istorijos mokymo mokyklose tikslų nustatymu ir jų įgyvendinimu bei bendra istorinės sąmonės prigimties, funkcijos bei svarbos analize. Leiskite trumpai kiekvieną iš jų panagrinėti.

Istorijos mokymo mokykloje metodika tebėra reikšminga problema. Čia daugiausia dėmesio skiriama mokymo programai. Susiliejęs su prielaida, kad egzistuoja bendroji mokymo mokykloje teorija (*Unterrichtslehre*), istorijos mokymas mokykloje pasidarė mechaniškas. Kol kas dar neaišku, kaip istorinės sąmonės – tų mintinių struktūrų ir procesų, sudarančių ypatingą žmonių kultūrinės veiklos formą – savitumą integruoti į šį mokymo modelį. Vis dar egzistuoja atotrūkis tarp programinės nuojautos, kas yra geras istorijos mokytojas, ir formalaus rengimo, kurį konkrečiam asmeniui duoda istorijos mokymo praktika. Pagrindas šiam atotrūkiui egzistuoti yra tai, kad istorinę sąmonę liečiančių dalykų bei istorinį mąstymą sudarančių veiksnių nagrinėjimas neįsiliejo į mokymo ir mokymosi pragmatiką. Analizuojant mokymą ir mokymąsi mokykloje, nebuvo aiški-

nami istorijos didaktikos įžvelgiami istorinės sąmonės procesai, struktūros, turinys ir funkcijos¹⁷.

Čia pakaktų ir vieno pavyzdžio. Abstrakčiu bendrosios teorijos apie istorinę sąmonę lygiu mes šį tą žinome apie reikšmingumo modelius, kurie lemia žmonių praeities patyrimą ir jos, kaip prasmingos istorijos, aiškumą¹⁸. Bet labai nedaug žinoma apie tai, kaip istorija suprantama ir kokią poveikį daro istorijos mokymas mokykloje. Empiriniai tyrimai, kuriuos atlikome Bochume, leidžia manyti, kad iliustracinis mokymo modelis – istorijos, kaip rinkinio pavyzdžių, padedančių formuoti bendrąsias žmonių elgesio taisykles arba principus, – yra būdas, kuriuo mokiniai savinasi istoriją, mokytojams apie tai net nenučiuokiant. Mokytojai buvo tikri, kad jie įgyvendina šiuolaikinių istorijos tyrinėjimų modelius. Tačiau tikroji mokymosi patirtis rodė visai ką kita. Taigi mokymą ir mokymąsi mokykloje lemia istorinės sąmonės struktūra, kurios patys šių procesų dalyviai išvis nepažįsta.

Antroji problema yra istorijos žinių aiškinimo paskirtis viešajame gyvenime. Istorijos didaktikai tai nauja sritis. Kadangi teorinių ir metodologinių požiūrių į šią problemą yra labai nedaug, mažai atlikta ir empirinių tyrimų. Tai, ką mes jau turime, yra pirmieji žingsniai, apibrėžiant discipliną, – aiškinimasis, kokių yra problemų, ką reikėtų ir ką būtų galima padaryti¹⁹. Norint nustatyti tinkamą istorijos didaktikai šios srities tyrimų strategiją, būtina sujungti jos ir specialių disciplinų, analizuojančių visuomenės gyvenimą, požiūrius, problemas ir metodus. Pavyzdžiui, taikant šiuolaikinį istorijos didaktikos požiūrį į istorijos taikymą ir paskirtį visuomenės informavimo priemonėse, būtina susiderinti su žurnalistika. Ty. istorijos didaktikos specifinės įžvalgos – jos sampratos apie istorinio supratimo savitumą ir istorijos paskirties, formuojantis socialiniam ir individualiam tapatumui, pripažinimas – turi būti aiškinamos mūsų šios mąsinio komunikavimo supratimo kalba, pavyzdžiui, kino semantika ir vizualinio komunikavimo poetika.

¹⁷ Tai geriausiai išdėstyta: Jeismann K.-E. Didaktik der Geschichte: Das spezifische Bedingungsfeld des Geschichtsunterrichts. – *Geschichte und Politik: Didaktische Grundlegung eines kooperativen Unterrichts*, ed. Behrmann G. C., Jeismann K.-E., Süßmuth H., Paderborn, 1978.

¹⁸ Rüsen J. Die vier Typen des historischen Erzählens. – *Formen der Geschichtsschreibung*, S. 514–606; Rüsen J. Geschichtsdidaktische Konsequenzen aus einer erzähltheoretischen Historik. – *Historisches Erzählen: Formen und Funktionen*, ed. Quandt S., Süßmuth H., Göttingen, 1982, S. 129–170.

¹⁹ Žr., pvz., *Geschichtsdidaktik* 11, 1986, No. 4.

Trečioji – istorijos mokymo tikslų nustatymo ir aiškinimosi, kaip tų tikslų siekti, – problema Vakarų Vokietijoje buvo viena iš svarbiausių²⁰. Daugiau kaip dešimtmetį istorijos mokymosi siektiniausias ir daugiausia svarstomas tikslas buvo apibrėžiamas kaip „emancipacija“²¹. Tikėtasi, kad mokėdami istoriją moksleiviai patys galės apsispręsti, kad jie aktyviai įsitrauks į jų kasdieniam gyvenimui svarbių politinių sprendimų priėmimą²². Tačiau šis tikslas nebuvo vien istorinis: jis glaudžiai susijęs su kitais socialiniais mokslais ir apskritai su politiniu mokymu. Tokį šios programos istorinį turinį buvo keblu tiksliai apibrėžti. Nors ši problema dar tebėra neišspręsta, noras sukurti mokymo programą, kurioje būtų aiškiai apibrėžti tikslai, ir poreikis nustatyti, ar tų tikslų pasiekta, skatino kritiškai ištirti istorijos mokymo turinį. Istorija, kaip mokymo ir mokymosi dalykas, turi išlaikyti dėdaktikos egzaminą – turi paaiškėti, ar ji tinka orientuoti gyvenimą²³.

Ketvirtoji problema – istorinės sąmonės prigimties, paskirties ir svarbos analizė, – manyčiau, istorijos mokslininkams yra įdomiausias dalykas. Istorinė sąmonė yra bendra kategorija, susijusi ne tik su istorijos mokymu ir mokymusi, bet apimanti visą istorinį mąstymą: jos dėka praeitis patiriama ir aiškinama kaip istorija. Taigi jos analizė apima tiek istorijos tyrinėjimus, tiek istorijos vaidmenį bei paskirtį privačiame ir viešajame gyvenime. Vokietijoje šis klausimas buvo plačiai ir visapusiškai svarstomas, ir būtų neįmanoma čia visa tai apibendrinti²⁴. Tad leiskite paminėti tris, mano supratimu, svarbiausius dalykus.

²⁰ Ryškiausi pavyzdžiai: *Geschichtsunterricht: Inhalte und Ziele*, ed. Rohlfes J., Jeismann K.-E., Stuttgart, 1974; *Geschichtsunterricht: Entwurf eines Curriculums für die Sekundarstufe I*, ed. Rohlfes J., Stuttgart, 1974 (papildomas *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* leidinys).

²¹ Rösen J. Geschichte als Aufklärung? Oder: Das Dilemma des historischen Denkens zwischen Herrschaft und Emanzipation. – *Geschichte und Gesellschaft* 7, 1981, S. 189–218.

²² Kuhn A. *Einführung in die Didaktik der Geschichte*.

²³ Plg. R. Schörkeno esė: Der lange Weg zum Geschichtscurriculum: Curriculumverfahren unter der Lupe. – *Geschichtsdidaktik* 2, 1977, S. 254–269, 335–353.

²⁴ Žr. Jeismann K.-E. *Geschichte als Horizont der Gegenwart: Über den Zusammenhang von Vergangenheitsdeutung, Gegenwartsverständnis und Zukunftsperspektive*, Paderborn, 1985; Schörken R. *Geschichtsdidaktik und Geschichtsbewusstsein*. – *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 23, 1972, S. 81–89; Becher U. A. J. *Personale und historische Identität*. – *Geschichtsdidaktik: Theorie für die Praxis*, S. 57–66.

Pirma, istorinės sąmonės negalima prilyginti vien tik elementariam praeities išmanymui. Istorinė sąmonė suteikia istorijos mokėjimui struktūrą, padedančią suprasti dabartį ir numatyti ateitį. Tai sudėtingas darinys, susidedantis iš praeities supratimo, kurį reguliuoja poreikis suprasti dabartį ir numatyti ateitį. Išvelgę istorinės sąmonės struktūroje esminį ryšį tarp trijų laiko matmenų, istorikai galėtų išvengti plačiai paplitusio mokslinio prietaro, esą istorija turinti ryšį tik su praeitimi, nieko bendra su dabarties problemomis, o juo labiau su ateitimi.

Antra, istorinę sąmonę galima analizuoti kaip nuoseklius protinius veiksmus, išryškinančius istorinio mąstymo savitumą ir jo vaidmenį kultūroje. Čia itin pravartu aptarti istorinio aiškinimo pasakojamąją struktūrą²⁵. Istorijos pasakojimas ne vien specifinė istoriografijos forma, jis ją pranoksta. Šiuolaikiniai šios problemos aiškintojai (pavyzdžiui, Haydenas White ir Paulas Ricoeuras) istorijos pasakojimą pateikia kaip pagrindinę mintinę procedūrą, kuri suprasmina praeitį, kad būtų galima orientuoti praktinį gyvenimą laike²⁶. Norint iki galo perprasti šį veiksmą, pirmiausia reikia nustatyti istorinio pasakojimo procedūras, apibrėžti jo daugeriopas sudedamąsias dalis, apibūdinti jų sąsajas ir tarpusavio santykius bei parengti tipologiją, apimančią jų pasirodymą skirtingomis aplinkybėmis ir skirtingu laiku²⁷. Tada galima geriau suprasti, kaip praeitis įgyja savo specifinę istorinę formą ir kaip istoriją kuria ypatingi kalbos aktai, komunikacijos formos ir mąstymo modeliai. Visa tai gali padėti mums išvelgti istorinio mąstymo ir samprotavimo kultūrinį vaidmenį visuomenės gyvenime.

Čia istorijos teorija (kuri analizuoja istorijos tyrinėjimo pagrindus) ir istorijos dėdaktika (kuri analizuoja istorijos mokymo pagrindus) sutampa – analizuojami istorinės sąmonės pasakojamieji veiksmai sykiu su jų lydinčiais sisteminiais ryšiais²⁸. Taip įveikiamas nevykęs istorijos prigimties

²⁵ Plg. *Historisches Erzählen*, ed. Quandt S., Süßmuth II.; Becher A. J. *Didaktische Prinzipien der Geschichtsdarstellung*. – *Geschichtsdarstellung: Determinanten und Prinzipien*, ed. Jeismann K.-E., Quandt S., Göttingen, 1982, S. 22–38; Rösen J. *Historische Vernunft*.

²⁶ White H. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*, Baltimore, 1973; White H. *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*, Baltimore, 1978; White H. *The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory*. – *History and Theory* 22, 1984, pp. 1–33; Ricoeur P. *Narrative Time*. – *Critical Inquiry* 7, 1981, pp. 169–190; Ricoeur P. *The Narrative Function*. – *Semeia* 13, 1978, pp. 177–202.

²⁷ Plg. Rösen J. *Die vier Typen des historischen Erzählens*.

²⁸ Plg. Rösen J. *Historisches Erzählen als geschichtsdidaktisches Prinzip*. – *Geschichtsdidaktik, Geschichtswissenschaft, Gesellschaft*.

mokslinių apmąstymų ir istorijos pritaikymo praktiniame gyvenime didaktinių apmąstymų atskyrimas. Istorijos didaktika atgavo vietą, kurią ji turėjo istorijos kaip profesionalios disciplinos raidos pradžioje, būtent būdama svarbiausia istoriko veiklos apmąstyme. Istorijos disciplinos daugiau nebegalima laikyti nuo praktinio gyvenimo reikmių atskirta veikla.

Trečia, analizuodama istorinės sąmonės veiksmus ir jos atliekamas funkcijas, t.y. orientuodama gyvenimą tam tikrame laike, istorijos didaktika gali paskatinti kitaip pažvelgti į istorijos žinių ir istorinio argumentavimo vaidmenį praktiniame gyvenime. Mes galime sužinoti, kad istorinė sąmonė gali vaidinti svarbų vaidmenį formuojant žmogaus tapatumą, įgalindama žmones tokiu būdu save išsaugoti bendraujant su kitais. Istorijos didaktika, sutelkdama dėmesį į istorinį tapatumą, išryškina tai, kas lemia istorinės minties ir istorinio argumentavimo, taip pat ir jos paskirties žmogaus gyvenime vidinės sandaros supratimą. Kadangi istorijos mokymą galima laikyti sąmoningu ir organizuotu tapatumo formavimo procesu, kai prisimenama praeitis tam, kad būtų galima suprasti dabartį ir numatyti ateitį, vadinasi, istorijos didaktikos nebegalima apeiti, tarsi ji būtų nesusijusi su profesionaliems istorikams rūpimais dalykais. Dabar jie gali nagrinėti ir aiškinti savo istorinius tyrimus kaip šio lemiamo tapatumo formavimosi dalį. Istorikai savo tyrimus ir rašymą gali laikyti specifiniais būdais, kuriais įgyvendinami tie istorinės sąmonės sąlygoti veiksmai, kurie suteikia žmonėms saugumo ir atsparumo, susidūrus su pokyčiais. Be to, jie gali pateikti savo tyrimų rezultatus, kaip protu grindžiamas išvadas. Tas protas gali būti pritaikomas visoms istorinio mąstymo formoms ir funkcijoms, kur problemos sprendžiamos ne jėga ar dominavimu, bet argumentais.

Baigdamas šiuos svarstymus, norėčiau pagvildinti dar vieną klausimą. Kokia turi būti istorinio tyrinėjimo forma, kokiais teoriniais pagrindais ir metodiniais požiūriais reikia vadovautis, kad istorijos didaktiką būtų galima laikyti tokia pačia istorinio tyrinėjimo dalimi? Kaip visus mano minėtus dalykus – mokymo klasėje metodiką, mokymo programos reformą, visuomenės gyvenimo tyrinėjimus ir istorinės sąmonės sandaros, procesų ir paskirties nagrinėjimą – būtų galima suderinti? Istorijos didaktika turėtų būti speciali disciplina. Mes turėtume įstengti atskirti ją nuo kitų susijusių disciplinų, tokių kaip epistemologija, žinojimo sociologija, pedagogika ir psichologija. Turint galvoje šiuos reikalavimus, būtų per platu apibrėžti istorijos didaktiką kaip discipliną, tiriančią istorinę sąmonę.

Norėčiau pasiūlyti nuosaikesnį istorijos didaktikos turinio apibrėžimą. Jos tikslas nagrinėti istorijos mokymąsi²⁹. Istorijos mokymasis yra vienas iš istorinės sąmonės matmenų ir vienas iš jos pasireiškimų. Tai svarbiausias žmogaus socializavimosi ir individualėjimo procesas, visų šių veiksmų šerdis. Svarbiausias klausimas – kaip patiriama ir aiškinama praeitis, kad būtų suprasta dabartis ir numatoma ateitis. Mokymasis yra metmenys, darnia struktūra sujungiantys skirtingas didaktinio intereso sritis. Jis lemia istorijos didaktikos dalyką, specifinius teorinius bei metodinius požiūrius. Teoriškai istorijos didaktika turi paaiškinti istorinę sąmonę kaip mokymosi struktūrą ir procesą. Čia būtina performuluoti idėjas apie istorinę sąmonę, kaip apie svarbiausią žmogaus tapatumą formuojantį veiksnį, susiejant šias sąvokas su mokymu, kuris taip pat yra vienas iš svarbiausių žmogaus tobulėjimo veiksmų. Metodikos požiūriu, istorijos didaktika gali naudotis turimais psichologijos ir sociologijos metodais ir pertvarkyti juos, atsižvelgdama į istorinės sąmonės ypatumus³⁰. Turėdama mintyje mokymo ir mokymosi klasėje specifiką, istorijos didaktika gali pasirinkti tuos pedagogikos elementus, kurie atitinka istorinės sąmonės savitumą. Čia būtina prisiminti, kad istorijos mokymas veikia istorijos mokymąsi, o istorijos mokymasis lemia gebėjimą tvarkyti savo gyvenimą ir susiformuoti nuoseklų ir pastovų istorinį tapatumą. Taip pat ir visuomenės skiriamas dėmesys mokymosi patirčiai turėtų atvesti prie tinkamos tyrinėjimo ir aiškinimo programos. Pagaliau turint mintyje tai, koks iš tikrųjų yra istorijos mokymas mokykloje, istorijos mokymosi akcentavimas gali atgaivinti istorijos mokymą ir mokymąsi, išryškinant, kad istorija yra patiriamas ir aiškinamas dalykas. Laikantis tokio supratimo, istorijos didaktika, arba mokslas apie istorijos mokymąsi, profesionaliems istorikams galėtų aiškiai parodyti istorijos ir praktinio gyvenimo bei mokymosi vidines sąsajas. Tai labiau nei kas kita posakiui „*historia vitae magistra*“ gali suteikti naują prasmę.

Versta iš: Rösen J. *The Didactics of History in West Germany: towards a new Self-Awareness of Historical Studies. – History and Theory. Studies in the Philosophy and History*, vol. 26, Wesleyan University, 1987, Middletown, Connecticut, pp. 275–286.

Vertė Vilija Poviliūnienė.

²⁹ Rohlfes J. *Umriss einer Didaktik der Geschichte* [1971], Göttingen, 1976; Rösen J. *Ansätze zu einer Theorie des historischen Lernens I: Formen und Prozesse. – Geschichtsdidaktik* 10, 1985, S. 249–265; II dalis: ten pat, 12, 1987, p. 15–27.

³⁰ Plg. Reulecke W. *Lernpsychologische Anmerkungen zum 'historischen Lernen'. – Geschichtsdidaktik* 10, 1985, S. 267–271.